

u različitim povijesnim razdobljima. Zato se ovu knjigu može preporučiti kao korisno štivo svakome koga zanima poljoprivreda, njezin razvoj i mjesto u gospodarskom i društvenom razvoju. Knjiga je vrijedno povijesno djelo što ispunjava jednu prazninu u našoj znanstvenoj literaturi o poljoprivredi i njezinu mnogostranom utjecaju na naš svekoliki društveni i gospodarski razvoj.

Stipe Radinović

Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, Split, Hrvatska

Harry K. Schwarzweller and Andrew P. Davidson (eds)

**Dairy Industry – Research in Rural Sociology
and Development
(Prestrukturiranje proizvodnje mlijeka –
Istraživanja u ruralnoj sociologiji i razvoju),
Volume 8**

JAI – Elsevier Science Inc., Amsterdam, New York, Oxford, Shannon,
Singapore, Tokyo, 2000, p. 411.

Ovo je osma knjiga u ediciji *Research in Rural Sociology and Development*, koju je pokrenuo Harry K. Schwarzweller, 1984. godine, profesor sociologije na Michigan State University. U ovoj opsežnoj i vrlo zanimljivoj knjizi, osim uvodnog priloga H. K. Schwarzwellera je i 16 već objavljenih radova u poznatim časopisima *Rural Sociology*, *Sociologia Ruralis*, *American Journal of Agricultural Economics* i *Journal of Dairy Science*, poznatih znanstvenika iz Sjeverne Amerike, Australije i Europe.

U predgovoru knjizi agronom Harry K. Schwarzweller (završio Cornell University), navodi kako se njegova edicija *Research in Rural Sociology and Development* oslanja na istraživanja što su u SAD-u od sredine sedamdesetih bila okrenuta izgradnji obuhvatnije sociologije poljoprivrede. »Mliječni problem« je odnedavno počeo postajati zajednička briga i predmet istraživanja svih znanstvenika koji se bave seoskim društvom. Za brojne proizvođače mlijeka i njihove obitelji stanje je teško, jer vlade dokidaju tradicionalne mehanizme subvencija i zaštitnih cijena,

Copyright © 2005 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu - Institute for Social Research of Zagreb.
Sva prava pridržana - All rights reserved.

pa je »prestrukturiranje mljekarstva« postalo izazov i za istraživače ruralnog društva, kako bi objasnili sporna pitanja i posljedice očekivanih promjena što ih donosi eksplozija novih tehnologija u proizvodnji i preradi mlijeka.

Schwarzweller i Davidson u uvodnom članku (str. 1-12) upozoravaju na neizvjesnu budućnost proizvođača mlijeka u većini industrijskih zemalja u svijetu. Pod pritiskom promjena na lokalnoj, regionalnoj i globalnoj razini, brojne mliječne farme u želji da ostanu konkurentne, prešle su na prestrukturiranje gospodarstva i svoga načina života. Autori navode kako je literatura o sociologiji poljoprivrede opsežna, ali je relativno malen broj socioloških istraživanja promjena u mljekarskoj proizvodnji i mliječnim obiteljskim gospodarstvima. »Mliječni problem« ima ishodište u sedamdesetim godinama kada su potaknute intenzivne rasprave o poljoprivredi. »Ruralni sociolozi okrenuli su se prema onome što su pisali Marx, Kautsky, Lenjin, Čajnov kako bi izgradili – jedan intelektualno valjani sud, teoretski utemeljen« o prestrukturiranju poljoprivrede u suvremenom kapitalizmu (str. 2). Trebalo je u prvom redu utvrditi što to čini »snage promjena« i u kojem smjeru te snage vode društvo i poljoprivredni sektor, te kako će novi socioekonomski okviri i politički oblici moći i autoriteta (pre)oblikovati poljoprivredu i agroprehrambeni sustav. Na prestrukturiranje poljoprivrede snažno je utjecala i Weberova racionalistička teorija. To je značilo inzistiranje na stalnom povećanju uspješnosti uporabom sve savršenije tehnologije, pa bi se farme moglo slikovito opisati kao tvornice na polju. Postmoderno motrište, na drugoj strani, upozoruje na potrošnju i individualni izbor i koliko to otupljuje proces globalizacije i produbljuje socioekonomske i kulturne razlike. Prema ovome stajalištu, poljoprivreda je u isto vrijeme i globalna i lokalna, ali uz naglašenu raznolikost u prilagodbi lokalnoj sredini.

Danas je glavni problem mljekarske proizvodnje prijelaz od radno intenzivne, visoko regulirane i snažno zaštićene proizvodnje, na kapitalno intenzivan sustav proizvodnje nemilosrdno izložen tržištu. Zato postoji »urgentna potreba da akademske zajednice i poljoprivredni istraživački instituti istražuju, prate i obavještavaju o procesu prestrukturiranja mljekarske proizvodnje« (str. 5.). Autori temeljem 16 objavljenih radova zaključuju kako su izraženi trendovi smanjenja broja mliječnih gospodarstva i povećanja broja mliječnih krava po farmi, te dramatično smanjivanje broja mljekara.

Douglas Harper, profesor sociologije na Duquesne University u državi Pennsylvania, u prilogu »Rekvijem za male mljekare: poljoprivredne promjene u sjevernom New York-u« (*Requiem for the Small Dairy: Agricultural change in Northern New York*, str. 13-45) fatalistički navješćuje, u samome naslovu rada, posmrtna zvona za male, tradicionalne proizvođače mlijeka.

Harper je istraživao mliječne farme u okrugu St. Lawrence u državi New York. Tamo je 1910. statistika zabilježila 8.224 farme. Njihov se broj do 1969. smanjio gotovo četiri puta, a 1995. bilo je samo 575 farma ili sedam posto broja farma na početku stoljeća. U isto vrijeme povećao se prosječan broj krava po farmi s 12 na

54 grla. U državi New York u razdoblju 1987-1997. broj farma do 100 krava prepolovio se, a broj farma s više od 200 krava povećao se 76% (str. 26-27). Harper se, na kraju, pita je li nerazumno da krupna industrijska proizvodnja postane dominantna i treba li žaliti zbog nestanka malih proizvođača mlijeka i gubitka socijalne harmonije i sustava što se prijateljski odnosi prema okolišu.

Hilary Tovey, viša predavačica sociologije na Trinity College u Dublinu u Irskoj, u svome prilogu objašnjava odnos proizvodnje i prerade mlijeka i moderniteta u suvremenoj Irskoj (*Milk and Modernity: Dairying in Contemporary Ireland*, str. 47-73). Autorica ističe važnu ulogu mljekarstva u oblikovanju suvremenoga kapitalističkog društva u Irskoj. Maleni proizvođači mlijeka, nekoć sustavno obilježje seoskih područja u Irskoj, sada nestaju. Ali je naširoko poznata povijesna važnost mlijeka u irskom društvu. Prema potrošnji mlijeka po odrasloj osobi Irska je četvrta zemlja u svijetu, nakon Norveške, Finske i Islanda. Mliječni proizvodi, napose maslac, bili su važan izvor prihoda brojnih naaštaja irskih farmera. Irski maslac izvozilo se u Europu, Afriku, Sjevernu i Južnu Ameriku. S mljekarstvom je povezan i irski zadružni pokret, što je bio okosnica modernizacije irske poljoprivrede i važan čimbenik nacionalne svijesti i neovisnosti Irske. Proizvođači mlijeka, od važnog kolektivnog aktera u dugome procesu preobrazbe, danas su postali individualizirani poduzetnici. Uspješni proizvođači mlijeka postupno se odvajaju od drugih farmera iz jedne agrarne baze društva i identificiraju se s klasom malih poduzetnika koja se pojavljuje u irskom društvu. »Prelazak od naprednog farmera u dio male poslovne elite... pretpostavlja njihovu veću sličnost... s drugim grupama poduzetnika nego s farmerima« (str. 62).

Osobito su intenzivne promjene nastale zbog ulaska Irske u Europsku ekonomsku zajednicu i mjera zajedničke agrarne politike (CAP). Godine 1975. mljekarske su farme činile 56% svih poljoprivrednih gospodarstava, ali se njihov udjel smanjio na 29% do 1991., a prosječan broj krava se povećao s 12 na 27 grla, te svinja s 29 na 454 grla! Na 16% velikih farma bilo je 84% mliječnih krava, a dohodak je takvih farma bio gotovo četiri puta veći od prosjeka (str. 55).

Prodor tehnike i znanosti u poljoprivredi bio je ključan element profesionalizacije modernog irskog farmera, a u tome je važnu ulogu imala i prehrambena industrija koja je podupirala kapitalno intenzivnu i tehnološki naprednu proizvodnju dugoročnim ugovorima s proizvođačima mlijeka. Autorica zaključuje kako nastale promjene pokazuju da Irska prelazi iz agrarne u industrijsku, urbanu zemlju.

Gerd Vonderach, profesor sociologije na Sveučilištu u Oldenburgu u Njemačkoj, piše o teškoćama prestrukturiranja i neizvjesnoj budućnosti proizvođača mlijeka i mliječnih proizvoda u pokrajini Wesermarsch na sjeveru Njemačke (*Dairy Farming in the Wesermarsch Region of Germany: a Long History, Difficult Restructuring, Uncertain Future*, str. 75-93). Autor ističe kako je Wesermarsch, regija u Donjoj Saskoj na sjeveru Njemačke, zapadno od rijeke Weser, nekad bila prva u Njemačkoj po proizvodnji i preradi mlijeka. Poljoprivredno stanovništvo u tome

kraju bilo je bogato i činilo je dominantan socijalni sloj u seoskoj zajednici. Ali, danas su proizvođači mlijeka, zbog ograničene mogućnosti alternativnog zaposlenja, marginalizirana skupina ovisna o mliječnim kvotama i državnim subvencijama, kako bi održali farme i opskrbili svoje obitelji.

Od 94.500 stanovnika, u poljoprivredi je zaposleno samo 6,7%. Zbog povoljnih prirodnih uvjeta, većina farma se specijaliziralo za proizvodnju mlijeka i tov goveda. Proces strukturnih promjena i mliječne kvote od 1984. utjecali su da se broj mliječnih farma općenito smanjio, naročito malenih. Proces prestrukturiranja prouzročio je smanjenje broja mliječnih krava, ali je broj krava na farmi povećan s 8 na 50 grla u razdoblju 1963-1996. Prije je 96,9% mliječnih farma imalo manje od 20 krava, 1996. je svaka druga farma imala više od 50 krava, a čak 70,7% mliječnih farma je koristile su više od 50 hektara obradivog zemljišta (str. 82-83).

Andrew P. Davidson, predavač na University of New South Wales, Australija, autor je studije slučaja o prestrukturiranju i deregulaciji mljekarske proizvodnje i prerade mlijeka u oblasti Dungog u Novom Južnom Walesu (*Dairy Restructuring and Deregulation in Australia: a Case Study of Dungog, New South Wales*, str. 95-113). Ističe kako je australska mljekarska industrija bila podvrgnuta »dramatičnoj transformaciji« u prošla tri desetljeća što pokazuje brzo smanjivanje broja malih mljekara, rast prosječne veličine farme, reorganizacija mljekara i koncentracija i konsolidacija mljekarskih zadruga. Mlijeko je glavna proizvodnja u seoskim područjima u Australiji. Ono čini jedan posto društvenog proizvoda i trinaest posto vrijednosti ukupne prehrambene industrije.

Davidson je deset godina pratio promjene u seoskom području Dungog u kojemu je nekoć bila lokalna mljekara, što je opsluživala mliječne farme cijele okolice. Zbog uvođenja mliječnih kvota šezdesetih mnogi proizvođači mlijeka, osobito maleni, morali su obustaviti proizvodnju. Autor je utvrdio da je u razdoblju od 1990. do 1999. broj malenih mliječnih farma (do 70 krava) smanjen 71,4%, a srednjih (71-99 krava) 32%, dok je broj krupnih farma (100 i više krava) povećao 11,1%. Prosječan broj mliječnih krava povećan je, pak, sa 130 na 146 grla (str. 103-104). Sve to govori o procesu okrupnjavanja mliječnih farma koji je favorizirala australska agrarna politika, a među farmerima mljekarima u Dungogu sve je veći, i razumljiv, pesimizam glede budućnosti.

Douglas Jackson-Smith i Bradford Barham, prvi izvanredan profesor ruralne sociologije, a drugi ekonomike poljoprivrede na University of Wisconsin-Madison (SAD) pišu o dinamici prestrukturiranja proizvodnje i prerade mlijeka u državi Wisconsin (*Dynamics of Dairy Industry Restructuring in Wisconsin*, str. 115-139). Država Wisconsin poznata je kao »američka zemlja mljekarstva« (*America's Dairyland*). U njoj je mliječna farma imala u prosjeku 56 krava, što je manje od prosjeka SAD-a (85 krava). Do 30 krava 1998. imalo je 18,7%, a više od 200 krava 2,4% mliječnih farma koje su proizvele 13,9% ukupne proizvodnje mlijeka. Na razini SAD-a, farme s više od 200 krava daju, pak, 30% ukupnog mlijeka. Autori daju

vrlo zanimljivu analizu obilježja mliječnih farma koje ulaze i izlaze iz proizvodnje, što upućuje kako je saldo ulaska i izlaska bivao sve negativnijim. Oni, međutim, zaključuju da postoje razlozi za oprezan optimizam u pogledu prilagodbe obiteljskih mliječnih farma tome procesu prestrukturiranja.

L. J. (Bees) Butler, stručnjak savjetodavne poljoprivredne službe na University of California-Davis, i Christopher A. Wolf, izvanredan profesor na Odsjeku za ekonomiku poljoprivrede Michigan State University (SAD) pišu o mljekarskoj proizvodnji u Kaliforniji pod utjecajem jedinstvene politike i vrlo povoljnih prirodnih uvjeta (*California Dairy Production: Unique Policies and Natural Advantages*, str. 141-161). Danas je Kalifornija najveći proizvođač mlijeka u SAD-u. Od 1970. do 1998. povećana je proizvodnja za više od osam milijarda litara i od negdašnjih 8 sada čini 20% proizvodnje SAD. Nakon 1950. broj mliječnih krava udvostručen je, proizvodnja mlijeka povećala 3,6 puta, a prosječna proizvodnja po kravi povećana je od 3.470 na 8.750 litara u razdoblju 1950-1998. Broj krava po farmi povećan je 12,6 puta nakon 1959. godine te je 1997. bio 530 krava, dok je broj farma smanjen 76% spram 1965. godinu. Butler i Wolf utvrdili su da se uspjeh što ga je Kalifornija postigla ne temelji na jedinstvenoj politici proizvodnje mlijeka, već prije na proizvodnim prednostima u toj saveznoj državi (klima, agroekologija), snažnome rastu stanovništva te ulaganjima i primjeni novih proizvodnih tehnologija.

Erik Berrevoets, službenik u Australskom državnom uredu za reviziju, piše, pak, o proizvodnji i preradi mlijeka u Australiji i promjenama u razdoblju od 1983/84. do 1994/95. (*Dairy Farming in Australia: A Decade of Change 1983/84-1994/95*, str. 163-188). Autor je utvrdio da postoje razlike u regionalnim obilježjima, odnosno među saveznom državama, u pogledu osnovnih trendova i načina organizacije mliječnih farma. Njihova vitalnost ovisit će o strategiji proizvodnje mlijeka, razvijanju menadžmenta i načinu ispaše, većem udjelu kapitala i manjem udjelu radne snage, a učinkovitost će proizvodnje mlijeka ovisiti i o modernizaciji i prilagodbi novima, naprednijim tehnologijama. To će, pak, uvelike otežati poslovanje malim proizvođačima s ograničenim kapitalom, jer ne mogu osigurati visoku kvalitetu mlijeka i mliječnih proizvoda. U analiziranom razdoblju autor je utvrdio da je broj farma smanjen od 16,5% u državi Zapadna Australija do 36,2 u Tasmaniji, a površina korištenog zemljišta povećana je od 4,5% u Queenslandu do 80,8% u Južnoj Australiji. Proizvodnja mlijeka po farmi povećana je u prosjeku 87,8%, a efikasnost rada 84,8%, prosječan broj krava po farmi povećan je 43,3%, troškovi proizvodnje gotovo udvostručeni (183,1%), a cijena mlijeka po litri povećana 45,6%, uz izražene regionalne razlike.

James H. McDonald izvanredan profesor antropologije na University of Texas – San Antonio (SAD) raspravlja o uvođenju standarda kvalitete mlijeka kao metafori suvremenosti na sjeverozapadu savezne države Michoacan u Meksiku (*Milk Quality and Globalization: Metaphors of Modernity in Northwestern Michoacan, Mexico*, str. 181-209). Autor analizira stanje u malenoj seoskoj zajednici San Jose de Garcia u meksičkoj saveznoj državi Michoacan u vrijeme uvođenja zakonskih

propisa o standardima kvalitete mlijeka, što je izazvalo ozbiljne posljedice po život ljudi i njihovu budućnost. Nešto slično zbilo se nedavno i u nas kad je uvedena kontrola somatskih stanica i bakterija u mlijeku, što je izazvalo pobunu seljaka u nekim selima, jer im je mlijeko bilo slabije plaćeno ili ga se više nije otкупljivalo. U razgovoru s malim proizvođačima i malim prerađivačima autor je zabilježio njihovu izjavu: »Ovdje svi imaju jednaku kvalitetu«. Njihovo poimanje kvalitete ne poklapa se s onom što je nameću vlast i krupni prerađivači, pa je uvođenje standarda kakvoće mlijeka značilo uporabu moći koja je u malih proizvođača izazvala napuštanje mljekarske proizvodnje, jer se nisu mogli prilagoditi novima tehničko-tehnološkim zahtjevima.

Jaap Frouws i Jan Douwe Van der Ploeg, profesori ruralne sociologije na Poljoprivrednom sveučilištu u Wageningenu u Nizozemskoj, također obrađuju problem kvalitete u proizvodnji i preradi mlijeka (*Issues of Quality in Dutch Dairying*, str. 211-228). Autori navode kako je pitanje kvalitete u mljekarskoj industriji Nizozemske zapravo ponovljen stari problem. Izazvao je kontroverze i u Europi i povećao dvojbe javnosti u vezi sa zagađenošću hrane i »neprirodnosti« u proizvodnoj praksi. Oni su od nepristranih sugovornika – mljekarskih zadruga, državnih agencija, farmerskih organizacija, prodavača na malo, proizvođača mlijeka i krupnih proizvođača – htjeli saznati kako gledaju na nizozemsku mljekarsku industriju u vezi s kakvoćom mlijeka. Frouws i Ploeg utvrđuju da su gledišta različita, neki su bili više nepristrani, a neki manje, te upozoravaju na različitost shvaćanja kvalitete mlijeka u kontekstu političkih i ekonomskih promjena u vezi s prestrukturiranjem nizozemske proizvodnje i prerade mlijeka. Nizozemski projekt kvalitete mlijeka, prema mišljenju autora, može se provesti tako da primarni proizvođači mlijeka za visoku kakvoću dobiju i visoku cijenu za svoj rad te da prerađivačka industrija ponudi potrošačima nove, drukčije aranžmane za postizanje veće kvalitete.

William Alex McIntosh, profesor ruralne sociologije na Texas A & M University, i Alvin J. Luedke, student doktorskog studija na istome Sveučilištu, u svom prilogu objašnjavaju uspješnost proizvodnje i prerade mlijeka u Texasu (*Competing Explanations of Successful Dairy Farming in Texas*, str. 229-263). Autori navode da je u razdoblju 1982-1992. broj mliječnih farma u SAD-u smanjen za 44%, dok je broj krava po farmi povećan 51%. U Texasu, gdje su proveli istraživanje, broj proizvođača mlijeka smanjen je 45%, a broj krava povećan 98%. Razni su čimbenici utjecali na te promjene – regionalne okolnosti, mijenjanje vladine politike, kolebanje cijena u poljoprivredi i pritisak globalizacije. Iako sve farme djeluju u podjednakim okolnostima, neki su proizvođači mlijeka uspješniji od drugih. Problem su istražili multivarijantnom analizom na uzroku, a rezultati pokazuju tri moguća objašnjenja uspješnosti teksaske mljekarske proizvodnje: veličina stada, odnosno broj mliječnih krava na farmi, lokacija farme u državi Texas te osobne koristi i poduzetnički ciljevi što usmjeruju farmerove aktivnosti. Farmeri koji obrađuju veće farme pridaju veću važnost uvjetima rada i ekonomskoj koristi. Veće mliječne farme, ujedno, manje koriste obiteljsku radnu snagu u obavljanju poslova na gospodarstvu.

Harry K. Schwarzweller u svome prilogu opisuje radne inpute i operativne sposobnosti mliječnih farma u srednjemu Michiganu (*Labor Inputs and Operational Efficiencies on Mid-Michigan Dairy Farms*, str. 265-289). Autor istražuje »ekspanzionističke strategije« suvremenih mliječnih farma što ih je proučavao u srednjem Michiganu, gdje je mljekarstvo veoma razvijeno. Tamo prosječna farma ima 120 krava, s najvećom proizvodnjom mlijeka po kravi u toj državi. U najvećeg broja mliječnih farma autor primjećuje povećanje veličine stada. Ekonomija opsega omogućila je proizvođačima mlijeka veću uspješnost i rentabilnost. Ali, brojni mali proizvođači ne mogu proširiti proizvodnju, s obzirom na obiteljske ciljeve i alternativne mogućnosti. Uz veličinu stada, često se pridružuju i druga obilježja – specijalizacija, modernizacija tehnologije, uporaba neobiteljske radne snage – što mogu utjecati na operativnu sposobnost mljekarskih poduzeća i njihovu profitabilnost. Efikasna mliječna proizvodnja mora biti otvorena za inovacije, pa ni male mljekarske farme nisu osudene da nužno budu i neuspješne, smatra Schwarzweller.

Lorraine Garkovich, profesorica ruralne sociologije, William L. Crist, stručnjak za primjenu znanosti u praksi i Patricia Dyk, izvanredna profesorica ruralne sociologije, svi s University of Kentucky, analiziraju povezanost proizvodnje duhana i mliječnih farma u državi Kentucky (*Kentucky Dairy Farms and Tobacco Production*, str. 291-307). U državi Kentucky duhan je glavna tržišna kultura a proizvodnja duhana važan oslonac najvećem broju poljoprivrednih proizvođača. Gotovo dvije trećine komercijalnih mliječnih farma uzgajaju duhan. Autori uspoređuju broj mliječnih farma iz zadnjeg popisa poljoprivrede 1997. s onim desetak godina prije. U tom razdoblju broj farma je prepolovljen, a 85% mliječnih farma ima manje od 100 krava, što je znatno nepovoljnije od prosjeka SAD-a. Autori istraživanja zaključuju da tendencija povećanja uzgoja duhana smanjuje uspješnost proizvodnje mlijeka, ali zahvaljujući obiteljskoj tradiciji i osjećaju ekonomske sigurnosti, što ste temelji na raznovrsnoj proizvodnji, autori očekuju da će se održati duhanska proizvodnja na mliječnim farmama.

Thomas A. Lyson, profesor ruralne sociologije, Emy E. Guptill, doktorica sociologije razvoja i Gilbert W. Gillespie Jr., viši istraživač, svi s Cornell University (SAD) dovode u vezu poslovanje mliječne farme i sudjelovanje u seoskoj zajednici sjevernog dijelu države New York (*Community Engagement and Dairy Farm Performance: Study of Farm Operators in Upstate New York*, str. 309-232). Istražujući neekonomske čimbenike u procesu prestrukturiranja mljekarske proizvodnje što pokreću promjene – inovacije, autori su utvrdili kako na sposobnost funkcioniranja mliječne farme i mogućnost njezina održanja izravno utječe povezanost vlasnika farme sa životom u seoskoj zajednici: institucionalna i organizacijska povezanost, i osobna povezanost proizvođača mlijeka. Uključenost u zajedničke stvari ključan je element održavanja mljekarske proizvodnje, smatraju autori.

Jerker Nilsson i Martina Barnheirn, sa Švedskog sveučilišta poljoprivrednih znanosti pišu o preoblikovanju mljekarskih zadruga (*Remodelling a Dairy Producer Cooperative*, str. 325-353). Autori ističu kako su tijekom cijele povijesti mljekarstva

zadruga bile glavni instrument u preradi i trgovini mlijeka i mliječnih proizvoda. Zadruga i danas služe malima mljekarima u borbi da prežive, pa se može postaviti pitanje mogu li mali neovisni proizvođači mlijeka u zadrugama opstati i biti konkurentni u razumnim granicama.

Male mljekarske zadruga u Švedskoj razvile su nov organizacijski model, što je trebao promijeniti sustav poticaja za svoje članove. Ideja je bila uskladiti kratkoročne aspiracije članova s njihovima dugoročnim interesima uvođenjem dionica što ih članovi mogu dobrovoljno kupovati i kojima se može slobodno trgovati. Autori su zabrinuti zbog mogućnosti da se Vlada povuče iz subvencioniranja mljekarske proizvodnje, što se zbiva u mnogim zemljama u svijetu, jer bi to moglo pogoršati položaj malih mljekara.

Anne Moxnes Jervell i Svein Ole Borgen iz Norveškog instituta za istraživanja ekonomike poljoprivrede, pišu o raspodjeli mliječnih kvota u toj zemlji (*Distribution of Dairy Production Rights through Quotas: The Norwegian Case*, str. 355-378). Kako je veličina mliječne farme 13 krava, u Norveškoj je mnogo učinjeno da se pomogne male proizvođače mlijeka. Godine 1983. uveden je sustav mliječnih kvota, dakle, godinu dana prije nego što je to učinila Europska ekonomska zajednica. Taj sustav kvota mijenjalo se 1991. u »sustav otkupa«, a 1996. u sustav »otkupi i prodaj«. Autori ističu kako se norveški sustav kvota razlikuje od onoga u Kanadi i Ujedinjenom Kraljevstvu, ali postoji zabrinutost što će se desiti kada se norveški mljekari nježno gurne k prilagodbi stvarnosti i kad im zaprijeti utjecaj globalnog tržišta.

Jo Banks, doktor znanosti i istraživač u Department of City and Regional Planning na Cardiff University, bavi se reorganizacijom sustava tržišta mlijeka u Ujedinjenom Kraljevstvu, 1994-2000 (*Reorganization of Milk Marketing Arrangements in the United Kingdom, 1994-2000*, str. 379-405). U ovoj vrlo zanimljivoj raspravi autor istražuje različite oblike opskrbe poljoprivrednim proizvodima i funkcioniranje mljekarskih lanaca u sustavu tržišta mlijeka. Država nije izravnije uključena u svakodnevno upravljanje i regulaciju mljekarske proizvodnje, kao što je bila ranih tridesetih djelovanjem državne Uprave za tržište mlijeka (*Milk Marketing Boards*). Autor ističe kako su mnogi farmeri ušli u novo tisućljeće s ozbiljnom glavoboljom i da će brojni sitni proizvođači mlijeka biti prisilno likvidirani u bliskoj budućnosti.

Može se, naposljetku, zaključiti kako tekstovi u ovoj knjizi upozoravaju na »mliječni problem«, ali i širok krug pitanja u vezi s teškoćama mljekarske proizvodnje u svijetu.

Srećko Brkić
Zagreb, Hrvatska